

Waldemar Furmanek

Etyczne wymiary współczesnej pracy człowieka

Labor et Educatio 1, 45-59

2013

Artykuł został opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

LABOR et EDUCATIO

nr 1/2013

STUDIA

Waldemar Furmanek
Uniwersytet Rzeszowski

Etyczne wymiary współczesnej pracy człowieka

Ethical dimensions of the modern approach to human work

Praca to moralność
C.K. Norwid

Wstęp

Praca ludzka jest zjawiskiem historycznym, dynamicznie zmieniającym swoje konstytutywne właściwości. Człowiek jest zarówno twórcą, jak i „odbiorcą” efektów pracy, co wpływa na fakt, że posiada ona szczególne walory. Człowiek, a zatem i jego działalność, zmienia się w czasie i przestrzeni. Uw warunkowanie od wielu czynników, wpływa na fakt, iż we wszystkich wymiarach pracy dokonują się przeobrażenia. W swojej monografii *Humanistyczna pedagogika pracy. Praca człowieka* wyeksponowałem te wymiary pracy, które dokumentują fakt, iż praca jest zjawiskiem aksjologicznym. Inny był jej charakter w przeszłości, także w tej nieodległej cywilizacji przemysłowej. Inny jest już aktualnie, i inny będzie w najbliższym czasie, w rozwijającej się cywilizacji informacyjnej, cywilizacji wiedzy. Zasadną wydaje się być teza, że praca osoby ludzkiej będzie inną w najbliższej – dającej się przewidzieć – przyszłości. Ideą

tego opracowania jest udokumentowanie tej tezy. Ograniczam się jednak tutaj do jednej płaszczyzny analizy prowadzonej z punktu widzenia aksjologii. Interesują mnie w tym opracowaniu gwałtowne zmiany, jakie następują w systemie wartości dotyczących pracy. Pozostają one w konieksji do przemian następujących obecnie w życiu jednostek, wspólnot i społeczeństwa pod wpływem przemian cywilizacyjnych. Te następujące gwałtownie przemiany nazywam rewolucją aksjologiczną.

Praca jako wartość

Praca człowieka jest kategorią aksjologiczną, co oznacza, że praca, będąc przede wszystkim siłą etyczną, ukazuje prawidłowości i tereny funkcjonowania wartości. Wskazać można wielość owych wartości, które mają charakter wartości ekonomicznych, kulturowych, antropologicznych, moralnych i osobowych czy społecznych.

Zdaniem J. Tischnera, punktem docelowym właściwie uprawianej etyki powinno być „zaprowadzenie wewnętrznego ładu w człowieku”¹. „Pierwotnym źródłem doświadczenia etycznego – pisze J. Tischner – nie jest przeżycie wartości jako takich, lecz odkrycie, że obok nas pojawił się drugi człowiek. (...). To nie wartości, to nie normy, nie przykazania są ‘pierwsze’, ale obecność drugiego człowieka. Etyka jest dla niego przede wszystkim teorią wartości (aksjologią), ale taką aksjologią, poprzez którą odsłania się antropologia filozoficzna (teoria *Ja aksjologicznego*) oraz filozofia spotkania, dialogu i dramatu”².

Świat człowieka pracującego jest światem bogatym w wartości, które odkrywamy poprzez doświadczenia aksjologiczne przeżywane w procesach pracy. Czym jest owo doświadczenie wartości? Jaki ma ona charakter? Jak przebiegają te doświadczenia? Na ile są one zależne od wrażliwości aksjologicznej pracującej osoby, jej poziomu rozwoju psychicznego i duchowego, jej poczucia moralnego i doświadczeń życiowych?

Świat wartości człowieka pracującego rozwija się wraz z nim i w nim samym oraz podejmowanej przez niego działalności. Poprzez pracę człowiek nie tylko wytwarza dobra materialne, ale także dokonuje świadomych i wartościowych zmian w swoim środowisku (to grupa wartości materialnych, ekonomicznych), tworzy wspólnotę pracujących ludzi (wartości społeczne),

¹ J. Tischner, *Myslenie według wartości*, Wydawnictwo Znak, Kraków 1982, s. 372.

² Tamże.

dzieli się swoimi możliwościami z innymi (wartości moralne), rozwija swoją psychikę (wartości psychiczne, duchowe). Wymieńmy główne kategorie aksjologiczne stanowiące swoiste osie przestrzeni aksjologicznej generowanej przez pracującego człowieka. Są to: prawda, dobro, piękno, godność pracy, wolność pracy, odpowiedzialność.

Gdy odnosimy nasze rozważania o pracy człowieka do wybranych wartości, w istocie chodzi nam o człowieka i urzeczywistniane przez niego wartości, a nie o sam fakt pracy. To pracujący człowiek powinien mieć poczucie godności i wolności lub być wolnym, odpowiedzialnym, posiadać wrażliwość na swoje człowieczeństwo poddawane próbie czasów w zjawiskach pracy.

Praca jako siła etyczna. Ethos pracy

Współcześnie coraz wyraziściej uświadamiamy sobie to, że praca człowieka realizowana w obecnie dostępnych warunkach i środowisku jest pracą odmienną w swoich konstytutywnych cechach od pracy z minionych lat.

Podkreślaliśmy niejednokrotnie to, iż praca człowieka jest siłą etyczną. Do takiej interpretacji dodajmy także to, że w pracy obecnie angażowany jest cały człowiek, a nie tylko np. jego cielesność. Pytając o miejsce człowieka w systemach pracy, w istocie pytamy o problemy jego postępowania. W nich i poprzez nie poznajemy tajemnicę człowieka. Przez to samo wkraczamy na teren etyki i aksjologii ujawnianych w środowisku życia i pracy człowieka.

J. Tischner, analizując etymologiczne znaczenie słowa *ethos* dodaje, iż jest to w pierwotnym sensie „miejsce, w którym roślina może rozwijać się bez przeszkód, może żyć, przynosić owoc. *Ethos* to tyle co „środowisko”, „domostwo”, pole życia wszelkiej istoty żywej. Aby istota żywa mogła przynosić „swoją owoc”, musi wprawdzie znaleźć sobie właściwy *ethos*³.

Najogólniej etyka normatywna – w konksji z przedmiotem badań etyki opisowej – wskazuje, jak należy postępować, jakie są kryteria oceny działań i ich uzasadniania. W zależności od tego, jakie pojęcia uznają za centralne, można wyróżnić następujące rodzaje etyk normatywnych:

- aksjologiczne – stawiające w centrum uwagi pojęcie wartości. Interesują się ustalaniem, co jest dobre moralnie a co złe;

³ J. Tischner, *Etyka wartości i nadziei*, [w:] *Wobec wartości*, red. D. von Hildebrand, J. A. Kłoczowski OP, J. Paściak OP, Wydawnictwo W drodze, Poznań 1982 s. 53.

- deontologiczne – stawia w centrum uwagi pojęcie powinności (obowiązk);
- - odpowiedzialności – stawia w centrum uwagi pojęcie odpowiedzialności; interesuje się wytyczaniem zadań, dyrektyw (zobowiązań);
- - aretologiczne – stawia w centrum uwagi pojęcie cnoty (*areté* – cnota, aretologia). Interesuje się formułowaniem norm moralnie pozytywnego postępowania, prowadzących do osiągnięcia pożądanego celu⁴.

Dokonyjmy krótkiego przeglądu wynikającej stąd problematyki etycznej ważnej dla teorii pracy człowieka. Każdy bowiem z wymienionych względów badania pracy w ujęciu etyki normatywnej pozwala na odkrywanie jej nowych wymiarów i cech stanowiących o swoistości pracy ludzkiej.

Aktualnie pracę człowieka, jako działalność osoby ludzkiej, coraz częściej analizuje się z punktu widzenia aksjologii. Jako szczególna wartość egzystencjalna wyznacza jeden z istotnych wymiarów przestrzeni aksjologicznej (aksjonormatywnej) człowieka. To z kolei wymaga wyeksponowania, obok prakseologicznego, także aksjologicznego rozumienia pracy człowieka. Ukie-runkowanie przedmiotu badań pedagogiki pracy na zjawiska aksjologii otwiera przed tą dyscypliną pedagogiki nowe niezbadane obszary. Należą tutaj problemy eksponowania w zjawiskach pracy podstawowych kategorii aksjologicznych. A w tym umożliwia ukazanie miejsca prawdy, dobra i piękna, wolności, odpowiedzialności i godności w systemie wartości człowieka pracującego i bezrobotnego. Wszelkie zjawiska pracy deprecjonujące przestrzeń aksjologiczną człowieka powinny być podstawą do podejmowania dalszych poszukiwań dróg urzeczywistniania człowieka w procesach jego pracy. Nadanie sensu pracy człowieka, szczególnie w kontekście sensu jego życia, jest dalszym podkreśleniem ważnych aksjologicznych jej aspektów.

Aksjologiczne wymiary pracy człowieka

Aksjologia, jako teoria wartości, przenika się z agatologią, ujmowaną jako teoria dobra. Wszak dobro uznajemy za jedną z podstawowych wartości. Pytaniem wcale nie retorycznym jest czy człowiek jest „zakorzeniony“ w wartościach? Czy one go określają i czy on wobec nich się określa? Jak przebiega owo określenie? Skąd bierze się w nas nastawienie na wartości? Gdzie człowiek

⁴ Por., B. Bittner, K. Stępień, *Wprowadzenie do etyki zawodowej*, Wydawnictwo EMPI2, Poznań 2000.

spotyka się z wartościami źródłowo? Filozofia egzystencjalna, formułując te pytania, dotyka nie tylko aksjologicznej i antropologicznej istoty człowieka. Stawia nas w sytuacji konieczności dookreślenia odpowiedzi na pytanie o istotę człowieka.

Praca nadaje sens życiu. Człowiek, sam będąc wartością, jest jednostką uwikłaną w bogatą, zróżnicowaną oraz bardzo skomplikowaną sieć innych wartości. To wartości nadają sens istnieniu człowieka, a przez to stają się jego racją⁵.

Sensu życia, sensu istnienia, można i należy upatrywać i odnajdywać go w: wartościach absolutnych, wartościach utylitarnych, innym konkretnym człowieku (miłość kobiety do mężczyzny czy dziecka), wzorze jakiegoś człowieka (bohatera filmu czy literatury), własnym idealnym wzorze wyobrażeniowym.

Sens życia, jeśli go sobie już uświadomimy, wymaga odpowiedzialnej aktywności człowieka. Trzeba go w sobie rozwinąć i ciągle umacniać. Tylko wówczas jest szansa na wyrwanie nas z bierności, rozmiłowania w wygodnictwie i stylu życia urzędzonego. Podjęcie wysiłków na rzecz życia wartościowego wymaga, aby ta aktywność przyjmowała charakter aktywności twórczej⁶.

Prawda i piękno w pracy człowieka określają podstawowe wymiary pracy. Prawda zawsze urzeczywistnia się w pracy człowieka. Jest ona przez to drogą do poznania antropologicznej i aksjologicznej natury człowieka.

W literaturze przedmiotu spotykamy rozmaite próby określenia istoty człowieka jako osoby, istoty jego ludzkiej natury: człowiek twórca (*homo creator*), człowiek twórca kultury, wytwórca różnorodnych dóbr, konsument, człowiek pracy (*homo laborens*), człowiek pracujący, trudyący się, człowiek pielgrzym, człowiek istota rozumna, obywatel dwóch światów itp.⁷. Praca urzeczywistnia wszystkie walory osoby, jest narzędziem poznania i źródłem wszelkich wartości. Poznanie realizuje się na zasadzie współwymierności pomiędzy pracą a światem. Prawdą jest zgodność z tym, co jest poza człowiekiem, a tym, co człowiek zdoła zrobić. Prawda tkwi w pracy, w akcie twórczym. Urzeczywistnia rozumność człowieka.

Nie wiemy nic o prawdzie, gdy nie wiemy, czym jest praca. Istotą pracy jest gest twórczy. Ten gest stanowi poruszenie wszystkich władz osobowości ludzkiej: rozumu, woli i uczuć. W akt twórczy angażuje się cały człowiek. Re-

⁵ Tamże, s. 56.

⁶ Por. B. Suchodolski, *Labirynty współczesności*, Państwowy Instytut Wydawniczy, Warszawa 1972.

⁷ W. Furmanek, *Człowiek – człowieczeństwo – wychowanie*, Wydawnictwo Fosze, Rzeszów 1995.

zultatem twórczego aktu jest zmiana rzeczywistości i poprzez dokonywanie tej zmiany człowiek zdobywa poznanie. Człowiek naprawdę wie tyle, ile stworzył (...) praca i wartość stanowi jedno”⁸.

Godność pracującego człowieka, jako kategoria aksjologiczna, jest szczególną, wrodzoną, stałą i niezbywalną, ale jednocześnie zobowiązującą wartością ontyczną człowieka. Godność jest wartością wartości – wartością nie tylko centralną, niezbywalną, wrodzoną, trwale przysługującą każdej osobie ludzkiej⁹.

Wolność człowieka pracującego świadczy o duchowym charakterze istoty osoby ludzkiej. Wolność człowieka to nie tylko strukturalna właściwość człowieka – jako rzeczywistość leżąca u podstaw wszystkich innych właściwości człowieka – lecz wartość do uświadamiania jej sobie i odkrywania, a potem do budowania jej w sobie. Wolność jest nie tyle dana człowiekowi, co jest mu ona zadana. I jest to zadanie całościowe. Budowanie wolności jest wieloetapowym i wielowarstwowym procesem. Spośród różnych interpretacji pojęcia *wolność* zaakcentujmy, że wolność ujawnia się w wyborze wartości oraz w decyzjach czynienia dobra („wolność do”, wolność pozytywna, wolność odpowiedzialna, wolność dojrzała, rozsądna).

Wolność uzewnętrzniana w pracy człowieka to możliwość samopoznawania, samooceny, samostanowienia. Najwyraźniej ujawnia się w dokonywanych wyborach.

Deontologiczne wymiary pracy człowieka

Tym, co skłania człowieka do pracy, jest jego natura. W aktywności człowiek ujawnia najwyraźniej swoje ludzkie potencjalności. Charakter i sens tej aktywności określa jej celowość. Ta zaś nie tylko wiąże się z wolnością człowieka, ale także z jego rozumnością. Rozum wskazuje człowiekowi, że praca jest jedynym, naturalnym i koniecznym środkiem zarówno utrzymania się przy życiu, jak i rozwoju osobowego. Stąd rodzi się poczucie obowiązku pracy, jako powinności wobec siebie i innych, ale także rodzi się poczucie odpowiedzialności w procesach pracy i odpowiedzialności za siebie i wyniki pracy. Powinność pracy ma charakter moralny. Ujawnia się to między innymi w cechach

⁸ Tamże, s. 15.

⁹ F. J. Mazurek, *Godność osoby ludzkiej jako norma*, „Społeczeństwo”, nr 4/1995, s. 754.

pracującego człowieka, takich np. jak pracowitość, zaangażowanie, samodzielność, dokładność i odpowiedzialność.

Deontologia to dział etyki normatywnej – teoria powinności. Zajmuje się głównie zagadnieniami norm etycznych oraz czynników decydujących o moralnej wartości czynów ludzkich. Praca wynika z poczucia obowiązku, powinności człowieka.

Czym jest powinność, jak ma się ona do wartości? Czym zaś jest powinność pracy? W jakich relacjach pozostaje do obowiązku pracy? Powinność czy obowiązek?

Zagadnienie wymaga objaśnienia przynajmniej dwóch zastosowanych tu pojęć: *obowiązku i powinności*.

Powinność, to nakaz, obowiązek, konieczność natury moralnej. Możemy mówić o powinnościach człowieka, powinnościach obywatelskich, powinnościach moralnych, powinnościach zawodowych, rodzicielskich, małżeńskich; powinnościach ucznia, studenta, pracownika. Funktor *powinien*, *powinno się*, nie jest rozumiany jednoznacznie. Zwykle bywa ta kategoria ujmowana jako pewna konieczność (mus) albo jako rozkaz, albo jako obowiązek (zobowiązanie), albo czysto aksjologicznie. I wszystkie te ujęcia można odnieść do rozumienia funktora *powinien* w pedagogicznych zdaniach normatywnych.

Występuje on także jako: powinność obywatelska, powinność obrony ojczyzny (samoobrona powszechna), powinność moralna, powinność zawodowa. Etyka określa istotę powinności moralnej człowieka i ostatecznie faktu moralnego działania – pisze T. Styczeń. Każdą normę powinnościową rozpatruje się zwykle przez samo pojęcie powinności lub fakt rozkazu, nakazu, konieczności czy rozkazu.

Obowiązek (lub rozkaz, czy nakaz) oznacza konieczność zrobienia przez człowieka czegoś, wymaga postępowania w określony sposób, wynikający z nakazu wewnętrznego lub nakazu zewnętrznego, np. prawnego, administracyjnego, technologicznego. Obowiązek jest przymusem, zewnętrznym bodźcem do działania, powinność jest nakazem danym samemu sobie. Natomiast „powinność” oznacza przede wszystkim obowiązek natury moralnej, a więc nakaz wewnętrzny, wyraz rozumienia konieczności lub odczytania sensu swojego powołania.

Rozważanie relacji powinność – obowiązek, wymaga określenia źródeł decyzji nakazujących działania i uzasadnień dla tych działań.

Odpowiedzialność wyznacznikiem walorów pracy człowieka

Człowiek staje się człowiekiem wówczas, gdy rodzi się poczucie odpowiedzialności, gdy odkrywa siebie, jako istotę odpowiedzialną¹⁰. Człowieczeństwo jest w pewnym sensie tożsamy z odpowiedzialnością w znaczeniu pierwotnym¹¹. Wiąże się z zobowiązaniem człowieka. Odpowiedzialność polega w istocie na tym, że pielęgnujący ją ludzie nie sprawiają zawodu i są zawsze gotowi do ponoszenia konsekwencji swoich czynów. Z tego powodu uznawana jest za rdzeń doświadczenia moralnego każdego człowieka.

Co znaczy być odpowiedzialnym? Co znaczy określenie człowiek odpowiedzialny? Co znaczy poczucie odpowiedzialności w ogóle, a poczucie odpowiedzialności w pracy, za pracę, za wyniki pracy? Co wiąże się z katalogiem cech tzw. dobrego pracownika? W literaturze spotyka się rozmaite katalogi tych cech¹².

„Dzisiaj stopniowo odpowiedzialność rozszerza swój zasięg podkreślając, że indywidualne życie jednostki nie jest egzystencją samotnika odseparowanego zupełnie od innych. W odpowiedzialności chodzi o pomost od postępowania indywidualnego do społecznego, o coś, co prowadzi od etyki indywidualnej do etyki społecznej lub łączy ze sobą oba te obszary”¹³.

Odpowiedzialnym w tym kontekście nazwiemy człowieka, który rozumiejąc skutki swoich działań, chce ponosić ich konsekwencje; stara się - pokonując rozmaite przeszkody – swoje zadania i powinności wykonać jak najlepiej; jest odważny, ale przede wszystkim kieruje się rozumem, działa rozumnie. Odpowiedzialny człowiek jest wspaniałomyślny, bezinteresownie otwarty na wartości, na zjawiska, z jakimi się spotyka, godny zaufania, z czym wiąże się konieczność posiadania przez niego kompetencji, merytorycznej rozumności problemów, których zjawiska dotyczą. Do tej bogatej już listy dodajmy, że nic tak nie świadczy o dojrzałości człowieka, jak zdolność do przyjmowania odpowiedzialności¹⁴.

¹⁰ Por. J. Galarowicz, *Powołani do odpowiedzialności. Elementarz etyczny*, Oficyna Naukowa i Literacka, Kraków 1993.

¹¹ Por. tamże.

¹² Por. K. Ostrowska, *Poczucie odpowiedzialności jako element dojrzałej osobowości*, [w:] *Edukacja aksjologiczna*, t. 2, red. K. Olbrycht, Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego, Kraków 1995, s. 29.

¹³ F. König, *Człowiek i jego odpowiedzialność*, [w:] *Zawierzyć człowiekowi. Księdzu Tischnerowi na sześćdziesiąte urodzin*, red. Z. Brzeziński, Wydawnictwo Znak, Kraków 1991 s. 94.

¹⁴ Por. J. Tischner, *Myślenie...*, dz. cyt.

Aretologiczne wymiary pracy człowieka

Umiejscawiając w centrum uwagi cnoty moralne rozumiane jako doskonałości moralne, względnie ugruntowane, stałe etyczne dyspozycje człowieka gotowego posługiwać się swoimi władzami moralnymi, tj. rozumem, wolą i zmysłami – do postaw i konkretnych czynów zgodnych z dobrem etycznym¹⁵, stawiamy pytanie: czy praca człowieka powinna być przedmiotem rozważań z punktu widzenia zainteresowań aretologii?

Do najistotniejszych cnót zaliczane są cztery cnoty antyczne, wymieniane przez Platona, które zostały przyjęte przez teologię chrześcijańską i nazwane kardynalnymi, naturalnymi lub też przyrodzonymi. Należą do nich: roztropność, sprawiedliwość, umiarkowanie, męstwo.

W etyce zaś współczesnej te cnoty to: gotowość do realizowania wartości duchowych w myśleniu i działaniu osoby ludzkiej. Przykładowo w tym kontekście mówiąc o tzw. cnotach obywatelskich wymienia się: dyscyplinę wewnętrzną, odpowiedzialność, tolerancję, uspołecznienie, uczciwość, sprawiedliwość.

Praca formą doświadczania agatologicznego

Agatologia przenika się z aksjologią. Jakie miejsce zajmuje w nim dobro (Dobro)? Czym ono „jest”? Jak doświadczamy źródłowo dobra i Dobra? W jaki sposób dobro (Dobro) przenika wydarzenie spotkania? Jak funduje nowy styl myślenia etycznego?

W kontekście personalistycznym zakłada się konieczność podporządkowania pracy dobru osoby, całokształtowi jej życia oraz działalności jednostki na tle działalności społeczeństwa. W tym kontekście możemy zrozumieć treść definicji, iż praca to indywidualne lub zbiorowe działanie ludzkie mające na celu doskonalenie człowieka i doskonalenie świata. Dzięki pracy rozwija się i umacnia więź dziejowa, dążenie człowieka do człowieka, więź powstająca w pracy ludzkiej jest promieniem miłości. Bo praca jest miłością, jest okazaniem i świadczeniem miłości¹⁶.

Wartość czynów człowieka związana jest z intencją osiągnięcia dobra, jest wyrazem zaufania człowieka Bogu, samemu sobie i ludziom. W tym znaczeniu praca człowieka może być spełniona w oparciu o życie wewnętrzne człowieka,

¹⁵ A. MacIntyre, *Dziedzictwo cnoty*, Wydawnictwo PWN, Warszawa, 1996, rozdz. X.

¹⁶ Tamże, s. 42.

w tym miłość, która owocuje dobrem i pracą zewnętrzną. Jak zauważa w książce *Duch pracy ludzkiej* S. Wyszyński, „Każda praca jest współpracą, pracą z innymi, i nie uda się jej rozwinąć bez uosobienia społecznego, bez łatwości i umiejętności wychodzenia ku bliźnim”¹⁷. „Dalej zaś – pisze S. Wyszyński – praca, ucząc nas miłości, poczucia zależności, pokory, skłania nas do wzajemnej użyteczności, tworzy wspólnotę ludzką. W społeczności tej praca zyskuje nowe możliwości rozwoju dla siebie przez uzgodnienie, podział, spotęgowanie zespołowych wysiłków ludzkich. Oto rodzi się więź społeczna, braterstwo ludzi przez pracę (...). Dzięki pracy człowiek staje się człowiekiem rzeczywistym. W naszej pracy, dzięki niej i za jej pomocą wytwarza się między ludźmi odrębna więź, więź społeczna”¹⁸. I jak dodaje A. Solak: „Praca ludzka jest tym bardziej sensowna i owocna, im bardziej jest związana z osobą ludzką, im większy wniosła wkład w strukturę jego osoby i życie. Jej wartość płynie z istoty osoby ludzkiej”¹⁹.

Praca formą uzewnętrzniania doświadczenia czynu

*Zachęcam was...
abyście coraz bardziej się doskonalili
i starali... spełniać własne obowiązki
i pracować własnymi rękami,
jak wam to nakazaliśmy*²⁰

Czyn jest formą uzewnętrzniania aktywności człowieka, jego doświadczenia aksjologicznego oraz agatologicznego. O ile doświadczenie aksjologiczne obejmuje relacje człowieka do wszystkich wartości w przestrzeni aksjologicznej, o tyle doświadczenie agatologiczne dotyczy odniesienia się człowieka, poprzez swoje czyny, do dobra.

Ukierunkowanie na wartości w procesie ich poznawania prowadzi do doświadczenia Ja aksjologicznego. Owe Ja może poszerzać obszar egotyczności tylko o wartości, które są dane nieprzedmiotowo, lecz konscjentywnie. Ważne jest także wyodrębnienie spośród różnych wartości przedmiotowych, tzw. wartości horyzontalnych. Inna jest specyfika doświadczenia, np. horyzontalnej wartości prawdy, a wartości prawdy jako cechy aktu predykatywnego (wartość

¹⁷ Tamże, s. 43.

¹⁸ Tamże, s. 45.

¹⁹ A. Solak, *Wychowanie chrześcijańskie: studium współzależności*, Wydawnictwo UKWS, Warszawa s. 110.

²⁰ Pierwszy List do Tesaloniczan 4, 11.

uprzedmiotowiona). „Dzięki aksjologicznemu promieniowaniu wartości horyzontalnych, na mocy tzw. uzasadnienia aksjologicznego, przedmioty same w sobie neutralne aksjologiczne „nabywają wartościowości”. Między wartościami zachodzą pewne relacje²¹.

Doświadczenie etyczne²² odwołuje się do *doświadczenia*, zwanego doświadczeniem agatologicznym, odmiennym od doświadczenia aksjologicznego²³, które – jako doświadczenie odsłaniające (w odróżnieniu od doświadczenia projektującego) – uznawane jest za pierwotne źródło wiedzy o dobru. W agatologii – w ślad za Arystotelesem – poza dobrem najwyższym (*summum bonum*) wyróżnia się i rozważa także trzy inne rodzaje dóbr:

- a) to, co moralnie piękne i dobre samo w sobie (*bonum honestum*). To tzw. dobro godziwe;
- b) to, co pożyteczne (*bonum utile*);
- c) to, co przyjemne (*bonum delectabile*);
- d) nie możemy pomijać także kwestii dobra wspólnego (*bonum communae*).

Konieczność metarefleksji nad pracą osoby ludzkiej

Nie bez znaczenia będzie w tym miejscu uwaga, że postrzeganie pracy człowieka – jako pracy osoby – wymaga ukazania wielowymiarowości tej formy działalności człowieka w świetle pozostałych form (uczenia się, w tym uczenia się przez całe życie, zabawy, wypoczynku, walki, twórczości oraz świętowania). Niezmiernie ważne jest ukazanie zjawisk życia osobowego ludzi pozbawionych pracy albo z lenistwa, albo ze względu na bezrobocie. Każda przemiana w pracy ludzi znajduje swoje odzwierciedlenie w jej wynikach, a przez to w przemianach cywilizacyjnych. Pytamy, jakie zjawiska występujące w aktualnych formach pracy człowieka uznać należy za zjawiska wskaźnikowe w tym zakresie? Które z tych zjawisk w stopniu najwyższym wpływają na

²¹ K. Serafin, *Doświadczenie wartości w obszarze ja w ujęciu Józefa Tischnera*, „Legnickie Studia Teologiczno-Historyczne”, Rok VII 2008 Nr 1 (12).

²² J. Galarowicz, *Doświadczenie wartości etycznych według J. Tischnera*, [w:] *Etyka*, red. J. Pawlica, Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego, Kraków 1992 s. 564.

²³ Agatologia (od gr. *agathon* = dobro + *logos* = nauka). Teoria, której przedmiotem jest dobro, jako transcendentalna własność bytu; dobro ontyczne stanowiące przedmiot badań metafizyki. Może być także rozumiane jako własność przedmiotu pożądania (dobro etyczne). Stanowi wówczas przedmiot badań etyki) – Agatologia, <http://www.eduteka.pl/doc/agateologia> [dostęp: 10.10.2013].

przemiany ujawniające się w pracy człowieka? To ujawniane tutaj sprzężenie zwrotne człowieka i pracy ma istotne znaczenie metodologiczne.

Bez wątplenia przedmiot badań pedagogiki pracy musi obejmować zagadnienia związane z teoretycznymi i metodologicznymi podstawami tej dyscypliny pedagogicznej. Oznacza to potrzebę prowadzenia systematycznych i ciągłych badań nad istotą pracy człowieka w zmieniającej się rzeczywistości. Zainteresowanie pracą człowieka w ujęciu wczoraj, dziś i jutro, wyznacza ważną linię charakteryzującą ten wycinek problematyki w jego wertrykalnym ujęciu. Może to być odniesieniem do rozwinięcia oczekiwanej ogólnej pedagogicznej teorii pracy człowieka. W jej obrębie powinniśmy objąć zainteresowaniem te wszystkie problemy, które wiążą się z przemianami świadomości w zakresie roli pracy w życiu człowieka. Ukazanie tego, jak postrzegano pracę w różnych ustrojach społeczno-politycznych i ekonomicznych, powinno zaowocować wyeksponowaniem przemian dotyczących miejsca człowieka w różnych systemach pracy, ukazaniem ewolucji poglądów, poczynając od przedmiotowego ujmowania człowieka, dochodząc do podmiotowego jego traktowania.

Fakt, iż pracą człowieka interesują się badacze różnych dyscyplin naukowych, wskazuje na jej wielowymiarowość (wieloaspektowość) i egzystencjalne znaczenie dla człowieka. Obejmuje ona z jednej strony opis cech człowieka, które ujawnia on w tych procesach pracy, z drugiej strony dotyczy charakterystyki pracy obciążającej człowieka. Nie bez znaczenia będzie w tym miejscu uwaga, że postrzeganie pracy człowieka jako pracy osoby wymaga ukazania całego syndromu zjawisk tej formy działalności człowieka. Konieczne jest również przedstawienie jej w świetle pozostałych form działalności człowieka, tj. uczenia się, w tym uczenia się przez całe życie, zabawy, wypoczynku, walki, twórczości oraz świętowania.

Etyczne wymiary pracy a procesy wychowania

Jakość życia człowieka jest związana z jakością człowieka i jakością świata. Te trzy kategorie analizowane z perspektywy ludzkiej pracy wyznaczają kolejne pole problematyki badań współczesnej pedagogiki pracy. Wskazanie na to, że celem pracy jest doskonalenie człowieka i świata, daje jednoznaczne odniesienia pedagogiczne. Wykorzystywanie aksjologicznych i teleologicznych wymiarów pracy osoby ludzkiej w procesach wychowania jawi się jako droga

konieczna do przyjęcia i wpisania jej w system powszechnego, obowiązkowego wychowania w szkole. Tutaj również pojawiają się kolejne nowe obszary badań pedagogiki pracy.

Moralny sens i moralna wartość pracy polegają na ścisłym jej powiązaniu z podstawowymi wartościami humanistycznymi (prawdą, dobrem i pięknem, wolnością, odpowiedzialnością za i wobec oraz godnością). Praca jest dobrem człowieka, wielowymiarowym dobrem jego człowieczeństwa. Zatrzymajmy się tylko na dwóch przykładowo wybranych określeniach pracy: 1) „Przez pracę bowiem człowiek nie tylko przekształca naturę, dostosowuje ją do wszelkich potrzeb, ale także urzeczywistnia siebie jako człowieka, a poniekąd bardziej staje się człowiekiem” – czytamy w *Laborem exercens*, 2) „Praca to wykonywanie czynności ludzkich niezależnie od sfery działania i ich formy. Praca jest wolną, choć naturalnie konieczną działalnością człowieka wypływającą z poczucia obowiązku, połączoną z trudem i radością, mającą na celu tworzenie użytecznych społecznie wartości duchowych i materialnych”²⁴.

Wykorzystanie w procesach wspomaganie rozwoju człowieczeństwa w człowieku walorów pracy człowieka – dzięki której samourzeczywistnia się on jako człowiek, a poniekąd staje się innym człowiekiem – jest na tyle naturalnym procesem, iż jego wszechobecność w systemach wychowania wydaje się naturalną koniecznością.

Przed współczesną pedagogiką pracy stają pilne zadania związane z koniecznością wprowadzenia wychowania moralnego – w tym: wychowania przez pracę, wychowania do pracy, wychowania przez i do pracy – do powszechnego, obowiązkowego systemu edukacji i oświaty.

Podsumowanie

Dla współczesnej pedagogiki pracy kategorią najodpowiedniejszą i najbardziej podstawową jest praca zawodowa. Rola pracy zawodowej w życiu każdego dorosłego człowieka jest ogromna. Stanowi ona nie tylko niezbędny warunek życia, ale również ważną formę jego aktywności. Praca zawodowa wypełnia człowiekowi połowę życia, jest istotnym źródłem zadowolenia, ale także często przyczyną wielu trosk i trudności. Człowiek pracujący zawodowo poprzez swoją pracę nie tylko zdobywa środki do życia, ale również staje się wewnątrznie dojrzały, wzbogaca nieustannie swoją osobowość, poszerza swoją

²⁴ Cz. Strzeszewski, *Katolicka nauka społeczna*, Wydawnictwo KUL, Lublin 1994.

szansę samorealizacji, staje się człowiekiem rzeczywistym, a tym samym podmiotem pracy. Wyłania się pilna potrzeba dalszego uznawania wypracowanej przez pedagogikę pracy teorii wychowania przez pracę, do pracy i w procesie pracy dostosowanej do nowych warunków ustrojowych, gospodarczych i edukacyjnych.

Abstract: The article discusses issues related to the value of human work. Work is considered as something more than just gaining revenues. Most of all, it carries multiple values which allows individuals to strive for self-development and improvement of his or her personality. Through work individual not only produces material goods, but also introduces intended and valuable changes in his or her environment. Working people should have a sense of dignity and freedom, be aware of their freedom, responsibility and sensitivity to their humanity subjected to the test of time in the phenomena of work. The article is an overview of the concept of work in terms of ethics.

Keywords: work, human, development, axiology

Literatura przedmiotu

- Bitner B., K. Stępień, *Wprowadzenie do etyki zawodowej*, Wydawnictwo EMPI2, Poznań 2000.
- Furmanek W., *Człowiek – człowieczeństwo – wychowanie*, Wydawnictwo Fosze, Rzeszów 1995.
- Furmanek W., *Zarys humanistycznej pedagogiki pracy*, Wydawnictwo Adam Marszałek, Toruń 2008.
- Furmanek W., *Humanistyczna pedagogika pracy. Praca człowieka*, Wydawnictwo Uniwersytetu Rzeszowskiego, Rzeszów 2013.
- Galarowicz J., *Doświadczenie wartości etycznych według J. Tischnera*, [w:] *Etyka*, red. J. Pawlica, Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego, Kraków 1992.
- Galarowicz J., *Powołani do odpowiedzialności. Elementarz etyczny*, Oficyna Naukowa i Literacka, Kraków 1993.
- König F., *Człowiek i jego odpowiedzialność*, [w:] *Zawierzyć człowiekowi. Księdzu Tischnerowi na sześćdziesiąte urodziny*, red. Z. Brzeziński, Wydawnictwo Znak, Kraków 1991.
- MacIntyre A., *Dziedzictwo cnoty*, Wydawnictwo PWN, Warszawa, 1996.

- Mazurek F.J., *Godność osoby ludzkiej jako norma*, „Społeczeństwo”, nr 4/1995.
- Ostrowska K., *Poczucie odpowiedzialności jako element dojrzałej osobowości*, [w:] *Edukacja aksjologiczna*, t. 2, red. K. Olbrycht, Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego, Kraków 1995.
- Serafin K., *Doświadczenie wartości w obszarze ja w ujęciu Józefa Tischnera*, „Legnickie Studia Teologiczno-Historyczne” Rok VII 2008, Nr 1 (12).
- Solak A., *Wychowanie chrześcijańskie: studium współzależności*, Wydawnictwo UKWS, Warszawa 2004.
- Strzeszewski Cz., *Katolicka nauka społeczna*, Wydawnictwo KUL, Lublin 1994.
- Suchodolski B., *Labirynty współczesności*, Państwowy Instytut Wydawniczy, Warszawa 1972.
- Tischner J., *Etyka wartości i nadziei*, [w:] *Wobec wartości*, red. D. von Hildebrand, J. A. Kłoczowski OP, J. Paściak OP, Wydawnictwo W drodze, Poznań 1982.
- Tischner J., *Myslenie według wartości*, Wydawnictwo Znak, Kraków 1982.